

Skiens historie - en kort versjon

Av Thor W. Gundersen

Skiens historie kan beskrives både i detaljer og i en hovedoversikt over de viktigste kapitler, Vi har her valgt den sistnevnte løsningen. Som kilde for denne artikkelen henviser vi til boka "Skien - knutepunkt for handel gjennom 1000 år", av Thor Gundersen. Oversikten starter slik:

En av landets eldste markedsplasser

I år 2000 skal vi feire Skiens 1000-årige historie som handelsknutepunkt. Faktisk er det funnet spor av bebyggelse også før år 1000 - flettverkshus under den nordøstre delen av det nåværende Handelstorget, sesongpregede boliger som har fungert som husvære for handelsmenn og håndverkere mens de drev sin virksomhet her. Skien kan altså i høyeste grad være med i konkurransen om hvilket sted i Norge som har den lengste sammenhengende historien som handelsknutepunkt. Byen er ikke grunnlagt av noen konge, og vi har følgelig ikke noen bestemt grunnleggingsdato å vise til. Byen er "selvgrodd", og når vi ser på forutsetningene, ser vi hvorfor stedet måtte utvikle seg til en markedsplass på et meget tidlig tidspunkt.

Strategisk beliggenhet

Skien ligger strategisk til for handel. Vikingtidens handelsskip kunne uten vansker seiles/roes de 22 km fra kysten og opp hit, og varer fra det indre av Telemark kunne uten særlige problemer fraktes hit via to store vannveier som munnet ut i Norsjø. Vannveien Norsjø-Skien bød heller ikke på store hindringer. Skien får således på et tidlig tidspunkt to havner - Bryggevatnet for skip som kom fra sjøen, og Hjellevannet for båter fra innlandet. Omlastingen måtte foregå i Skien.

Brynesteinshandel

En viktig forutsetning for Skiens vekst er brynestein. I vikingtiden økte behovet for jern til våpen og ikke minst redskaper, p.g.a. en veldig nyridding av jord. Den store mengden av jernredskaper og våpen førte i sin tur til stor etterspørsel etter brynestein, og på Eidsborg, øverst oppe i vannveien til Skien, fantes den beste brynestein som kunne skaffes. Det var denne som trakk utlendinger til Skien i de første århundrene. Brynestein og andre varer fra det indre av Telemark, huder, gevir, ull, lin, og jern, kunne lettest fraktes ned til Skien om vinteren, på islagte elver og vann. Utlendingene kom nok helst noen måneder senere, og i denne perioden fungerte Skien som vente- og møteplass. Funnene viser at dette var gunstig for håndverksvirksomheten.

Lendmannsætta på Bratsberg

På 1100-tallet var Skiens-distriktet i en periode et virkelig maktsentrum. Den mektige Dags-ætta residerte da på Bratsberg like utenfor byen. Lendmannen Dag Eilivsson var blant kongene Magnus Berrføtt og Sigurd Jorsalfarers nærmeste menn. Han opprettet nonneklosteret på Gimsøy og ga store eiendommer til klosteret som økonomisk grunnlag. Klosteret, med Dags datter Baugeid som den første abbedisse, ble snart en religiøs og økonomisk maktfaktor i distriktet. Dags sønn Gregorius var i perioden 1155 til 1161 Norges mektigste mann, da han var den vanføre og lite handlekraftige kong Inge Krokryggs beskytter i den urolige borgerkrigstiden.

Lokaladministrasjonen

Lendmannsætta på Bratsberg forsvinner fra kildene, men andre mektige menn kommer til distriktet. På 1200-tallet deles landet inn i sysler, og Grenland, Telemark og litt av Numedal kalles Skienssysel - en klar indikasjon på at Skien var administrativt sentrum. Blant systemennene finner vi mektige menn som sturlungen Tord Kakale, lendmannen/ baronen Aslak Ragnvaldsson Bolt, baronen Tore Håkonsson og drottseten/ fehirde baron Ivar Ogmundsson Rova. Omkring år 1400 var Gaute Eriksson Galtung, en av Norges

rikeste og mektigste menn, systemmann her. Av alt dette må vi kunne slutte at Skienssyssel var en rik syssel som ble gitt som belønning for tjenester for kongedømmet.

Kjøpstadsprivilegier

Den 16. mars 1358 er en viktig dato i Skiens historie. Da utstedte Håkon VI et privilegiebrev som skulle sikre Skien dens kjøpstadsrettigheter. Dette var et ledd i kongens politikk for å redusere hanseatenes makt i Norge. Samtidig kan det nok også ha vært et forsøk på å sikre skiensborgere mot en stadig sterkere konkurranse fra Gimsøy kloster, kanskje også fra kjøpmenn i Oslo og Tønsberg - konkurrenter om handelen på Sørlandskysten.

Tømmerhandelen øker

I siste halvdel av 1400-tallet ble hollenderne en mektig handelsnasjon, befolkningen økte, byer grodde opp, skip og diker skulle bygges. Men Holland manglet tømmer, og hollenderne så hvor viktig Skiens oppland var. De prøvde nok å omgå Skiens privilegier, men her kommer igjen byens strategiske beliggenhet inn i bildet - tømmeret ble fraktet på vannveiene, og dermed måtte det aller meste komme ned til Skien. Hollenderne innså dette, de slo seg ned her, giftet seg inn i byens familier og ble en aktiv del av byens befolkning.

Reformasjonens virkninger

Første halvdel av 1500-tallet ble en meget turbulent tid i distriktets historie. Kristian II trengte penger, og han gjorde som fyrstene i reformasjonens Tyskland - han forsynte seg av kirkens eiendommer. Gimsøy kloster ble gitt bort, mot årlig avgift. Etter noen år måtte nonnene forlate klosteret, og fra ca 1540 var det slutt på klosterlivet på Gimsøy. For borgerne i Skien var nok 1536 et enda viktigere år - da erklærte kong Kristian III at Norge skulle opphøre som eget kongerike. Danskekongen disponerte nå over Norges kirker og klostre, over skatter og avgifter fra nordmennene og over alle norske naturherligheter.

Begynnende bergverksdrift

Omtrent på denne tiden kom det melding om at det var funnet malm oppe i fjellene i Telemark. Danskekongen så for seg en transport av edle metaller fra Norges fjell som kanskje kunne konkurrere med de spanske gull- og sølvtransportene fra Sør- og Mellom-Amerika. Malmprøvene var lovende, og snart ble den sachsiske bergmester Hans Glaser sendt til Norge for å sette bergverksdriften i gang etter tysk mønster. Alt i 1538 var Glaser i gang med å organisere driften ved tre sølvverk i Øvre Telemark. Det måtte bygges boliger, smeltehytte m.m., forsyningsveier måtte sikres, og bønder ble tvunget til å flytte. Skien skulle fungere som lasteplass og gjennomgangssted, men så ble det funnet jernmalm nær byen - i Gjerpen. Glaser opprettet straks tre jernhammere, arbeiderne trengte boliger og flere bønder måtte tvangsflyttes. Dette var alvorlige inngrep i odelsbøndenes selvråderett. Gimsøy som bergindustriens sentrum Glaser la planer for Gimsøy som et virkelig bergindustriens sentrum. Her skulle de tyske bergfolkene bo, her skulle bygges smelte- og seigerhytter og myntverksted. Tyskerne skulle få overta klosterets tidligere jordeiendommer - flere bønder måtte flytte. Tømmertransporten fra Norge skulle stoppes for å sikre leveransen av kull til gruvene. Men Glaser og tyskerne møtte sterk motstand, og til sist samlet bøndene seg og jaget bergfolkene ut av Telemark, ned til Skien. Dette opprøret ble riktignok slått brutalt ned, men bitterheten vokste på begge sider. Tyskernes stadig mer omfattende planer fikk også Skiensborgerne til å våkne. Skien ville gå under i konkurransen med en bergstad på Gimsøy, med langt større privilegier enn Skiens. Borgerne gjorde felles sak med bøndene. Kongen ble presset fra begge leire, han nølte, men i 1542 stadfestet han byens gamle privilegier. Tyskerne drev imidlertid videre, og i 1544 var driften godt i gang, det ble sogar preget mynt på Gimsøy. Bønder og byborgere saboterte så godt de kunne. I 1546 herjet også en stor brann ute på Gimsøy, og både kongen og tyskerne ga opp. I 1549 ga kongen beskjed til de gjenværende tyskere at han ikke lenger ville drive bergverkene. Jørgen von Ansbach

Skien kom faktisk til å tjene på Kristian IIIs bergverkseventyr. Nå var utlendingene blitt oppmerksom på stedet, og dyktige og initiativrike menn slo seg ned her. Spesielt må nevnes bergfogdens forvalter Jørgen von Ansbach. Det var nok tyskerne som brakte kjennskapen til oppgangssaga hit til distriktet, og på 1540-tallet fikk Skien sine første sager. Samtidig økte behovet for trelast radikalt i Nederland. Landet var nemlig i krig med Danmark 1542 til 1544, og danskene stengte handelsrutene mot Østersjøen. Etter krigen fortsatte nederlenderne å komme hit og handle, og Skien hadde enerett til handel i Skiensyssel og lå også nærmest til å drive handel på Sørlandskysten. Jørgen von Ansbach fikk Gimsøy, Smieøya og Eidet i - sin verge -, og han satte straks i gang arbeid med å lage renner fra Hjellevannet til Bryggevannet. Dermed kunne flere sager settes opp. Vi kan se at Skiens borgere stadig ble rikere fra 1560-årene og utover.

Landets største trelastsentrum

Fra ca 1580 er det ingen tvil om at Skien var på vei til å bli landets største trelastsentrum. Det er symptomatisk at lensherren flytter fra Bratsberg til Eidet for å kunne overvåke aktiviteten, og i 1580 ble en havnefogd tilsatt og Skien ble hovedtollsted. Storbrannen i 1583 la middelalderbyen øde, men her var nok av byggematerialer og initiativrike menn, og en ny, moderne by reiste seg raskt. Regnskaper for dette året viser at det var 19 sager rett utenfor bykjernen, 29 i alt i Bratsberg len. Pengesterke utlendinger slo seg ned i byen, europeisk bykultur smeltet sammen med Skiens "bondekultur" og byen ble utvidet ved at gårdene Lunde og Lie ble lagt inn under byen. Tollregnskapene fra 1580-årene til 1610 viser klart Skiens dominerende stilling i handelen med Nederland. Skien var nå landets største trelastby.

Privilegiestriden

Til tross for mindre tilbakeslag, der Skien måtte kjempe for sin posisjon, var det solid velstand i byen hele hundreåret. På 1700-tallet fikk imidlertid kjøpstaden Skien stadig økende konkurranse fra ladestedene utover i fjorden. Dette kulminerte i den såkalte privilegiestriden 1735-37. I 1735 undertegnet Kristian VI et meget gunstig dokument som bekreftet privilegiene fra 1662. Ladestedene kjempet forbitret imot, og i praksis fikk privilegiebrevet liten betydning, siden kongen stadig gav ladestedene dispensasjoner. Skiensborgerne fant nå ut at de bare kunne stole på egen innsats - de skaffet seg egne skuter for å frakte sin trelast. I 1743 lysnet det dessuten for denne handelen; en krig mellom England og Frankrike førte til at behovet for norsk trelast økte.

Høykonjunktur p.g.a. krig

7-årskrigen mellom England og Preussen på den ene siden og Frankrike og Østerrike på den andre siden førte til høykonjunktur og dermed prisstigning fra 1757. Dette betydde framgang for Skiens-kjøpmennene. En av Henrik Ibsens forfedre, Nikolay Kall, hadde f.eks. kommisjonærer i London, Plymouth, Liverpool og Dublin. En ny krig, den nordamerikanske uavhengighetskrigen 1776-83, fikk også stor betydning for Skien. Mange land var med i denne krigen, og p.g.a. sjøkrig og kapring måtte engelske og hollandske skip holde seg borte fra norske havner. Men Danmark-Norge var nøytralt, og Skiens borgere satte inn sine skip for å utnytte prisstigningen og de gode fraktinntektene, bl.a. som følge av regjeringens innførselsavgift for utenlandske skip.

Skiens lærde skole

Napoleonskrigene kom også til å få betydning for byen. Norge kom fra 1807 til 1814 i krig med sin beste handelspartner, nemlig England, og for en sjøfartsby som Skien måtte dette bety nedgangstider. Men dette var også tiden da Norge våknet - fra 1814 var vi ikke lenger en del av Danmark, men en selvstendig stat - med egen grunnlov som også den svenske unionskongen måtte godta. Norge kjempet for et norsk universitet, og i Skien ble Skiens lærde skole (gjen-)opprettet i 1823. Denne skolen, som lå mellom kirken og Bryggevannet, strøk med i den store bybrannen i 1886. Mange fremragende elever har gått på Skiens lærde skole og fått sin undervisning av den dyktige læreren, rektor Knut Ramshart Ørn, men spesielt må nevnes historikeren Peter Andreas Munch

og juristen Anton Martin Schweigaard, begge regnet blant de ypperste vitenskapsmenn Norge har fostret.

Henrik Ibsen

Henrik Ibsen vokste opp i nærheten av Skien lærde skole, men han kom aldri til å gå der selv. Sannsynligvis gikk han et par år på Borgerskolen like i nærheten. I 1835, da lille Henrik var bare syv år, måtte familien flytte fra byen til landstedet Erlands Venstøp - p.g.a. faren Knud Ibsens økonomiske problemer. Dette var et hardt slag for den unge Henrik, og det har utvilsomt satt sitt preg på ham. Livet på Venstøp gav imidlertid rike impulser til en vordende dikter. I 1843 flyttet familien tilbake til byen, til Snipetorp, men der bodde Henrik kun i en kort periode før han flyttet fra byen. Etter dette var han nesten aldri i sin fødeby, men i svært mye av hans diktning trer inntrykkene fra barneårene tydelig frem hos den store dikter.

Gustav Adolph Lammers

Det var også i hjembyen han fant modellen for presten Brand. Ibsen hadde riktignok flyttet fra byen da presten G.A. Lammers kom hit i 1849, men brevkontakten med søsteren Hedvig gjorde at han kunne følge ed i hva som foregikk her. Dessuten ble jo Lammers kjent over hele landet. Han var en mann som satte saken over personlige hensyn. Det miljøet han kom til, var preget av polarisering - på den ene siden levde nok ånden fra herrnhuterne videre, og Hauges venner virket fremdeles, på den andre siden fant Lammers fritenkeri og verdslighet. Han ønsket å få i gang en renselsesprosess, men personangrepene fra prekestolen førte til motstand. Lammers' steile holdning førte til at han den 5. juni 1856 trådte ut av statskirken og stiftet Den frie apostolisk-christelige Menighed. Etter mange skuffelser trådte han imidlertid inn igjen i statskirken den 28. des. 1860. Men Lammers' frimenighet og dens forgreninger/utbrytere åpnet veien for det som senere har gjort Skien til et av landets største dissenterområder. Dette finner man omtalt alt i 1864, og i året 1900 var det i småbyen Skien mer enn 450 dissenter. Det er ikke for ingenting at Skien er blitt kjent som Menighetenes by.

Gründertid

Siste halvdel av 1800-tallet ble en aktiv periode i byens historie - moderne industri holdt sitt inntog. Tømmer og trelast hadde i århundrer vært nøkkelen til byens velstand; fra 1860-årene satte man i gang med tresliperier for produksjon av cellulose og tremasse til papirindustrien - Kittilsen & Hansen, Solskinna, Laugstol, Schjøtt og Grubbe. I 1873 ble Union Bruk grunnlagt av konsul B. Sewell, som også fikk satt i gang Skotfoss Bruk. Likeledes fikk vi Skien Cellulosefabrikk på Vadrette. Og nå var det heller ikke bare fossene som leverte kraft til industrien - i 1864 fikk byen eget gassverk, og enda viktigere ble Laugstol Bruk (gassverk fra 1871), som fra 1885 produserte elektrisitet ved Bollefossen innerst ved Hjellevannet. Vår senere statsminister Gunnar Knudsen var blant initiativtakerne til dette E-verket, landets første med forsyning av strøm til private husholdninger.

Katastrofebranner

Midt i denne gründertiden opplevde Skien en av sine alvorligste katastrofer - storbrannen 7.-8. august 1886. Nå var ikke Skien ukjent med katastrofebranner, dette var den åttende i rekken. Man har trodd at svenskene satte fyr på byen i krigen 1563-70. Dette er sannsynligvis feil, men i 1583 ble ¾ av byen ødelagt i en katastrofebrann. I 1652 brant kirken, rådhuset, skolen og 48 andre bygninger, og i 1671 brant ca 1/3 av byen, ca 100 hus og kirken. I 1682 brant 40 hus i Hjellen. Etter dette slapp byen unna i noen år, men i 1732 brant 43 hus rundt kirken, og i 1777 ble i alt over 300 hus flammens rov. Brannen i 1854 rammet mest i utkantren, særlig Kleiva, og i alt brant 130-140 hus og en rekke sagbruk, sjøbuer og en mølle. Under storbrannen i 1886 ble hele Skien sentrum lagt i aske - 241 gårder ble ildens bytte. Den vakre gamle trebyen, etter sigende en av landsdelens vakreste, var for alltid borte. Som så ofte før måtte Skiens innbyggere krumme nakken og bygge opp byen sin igjen.

Gjenreisning

Og byen reiste seg snart; i første omgang midlertidige boder hvor handelen snart var i gang igjen, senere mer permanente murbygninger. I 1894 ble Skiens nye rådhus tatt i bruk, og den nye kirken på Lie ble vigslet samme året. Og industrireisningen fortsatte: Skiens Aktiemølle, metallvarefabrikker, tobakksfabrikk, smørfabrikk, teglverk, det ble produsert sko, såpe, vin, og trikotasje, og senere fikk byen andelsslakteri og et av landets største meierier. For samferdselen, og dermed for næringslivet, betydde det også mye at jernbanen Drammen-Skien sto ferdig i 1882, og i 1890-årene sto kanalen ferdig i sin nåværende skikkelse.

Hjalmar Johansen. Idretten i Skien

Skien har også sin idrettshistorie - i første rekke knyttet til Odds Ballklubb, en av aristokratene i norsk fotball med sine 11 norgesmesterskap. Det var også i Odd han hadde sin aktive karriere, toppturneren Hjalmar Johansen. Han må utvilsomt regnes som en av byens store sønner. Som 26-åring ble han plukket ut til å være med Fridtjof Nansen på den første Fram-ekspedisjonen 1893-96, og han var Nansens eneste ledsager på den dristige sledeferden til 86gr 14´ og på den påfølgende overvintring. For sin innsats ble han utnevnt til kaptein i hæren. Senere var han med på ytterligere seks ekspedisjoner. Senere har håndballen stått sterkt i distriktet, i første rekke p.g.a. Gjerpens damelag med sine mange mesterskap. I den sammenheng har Skienshallen, i sin tid landets største idrettshall, hatt sin betydning. Skienshallen sto ferdig i 1968, i en aktiv byggeperiode i byens historie. I de siste årene har igjen fotballen blitt publikumssport nummer 1, ikke minst da Odd Grenland tok sitt 12. mesterskap i år 2000.

Okkupasjonstid

9. april 1940 kom tyskernes angrep på Norge. I Skien reiste noen for å melde seg til tjeneste på Heistadmoen, mens de fleste gikk på arbeid og skole som vanlig. Skoleelevene ble imidlertid sendt hjem etter 1 time, og skolene ble stengt. En uke etter, den 16. april, besatte tyskerne Skien. Da var også kringkastingsstasjonen i Porsgrunn sprengt. Okkupantene ble etter hvert innkvartert i nybygde brakker på Klosterjordene. Arbeidet med å organisere motstanden kom raskt i gang, ledet av Sverre Løberg, Carl P. Wright, Dixe Cappelen og Didrik Cappelen sen. Mange motstandsfolk ble arrestert, men motstanden fortsatte - med idrettsstreik (delvis effektiv), lærerfronten (grunnlaget for Sivilorg), kirkens motstand (prost Seip som talsmann), skauguttas innsats (Milorg) og illegale aviser. Den 8. mai 1945 var krigen over, og det var stor oppslutning om borgertoget på 17. mai.

Telemarks hovedstad

Skien har alltid vært den sentrale byen i Telemark - "Telemarks hovedstad". I middelalderen var byen det administrative sentrum i Skiensyssel, og den dag i dag er fylkesadministrasjonen samlet i Skien. Her finnes også sentralsykehuset og en rekke videregående skoler og sentralinstitusjoner. Skien er også fylkets viktigste handelsby. Både handel og industri har forøvrig svingt med verdenskonjunktorene, og byen ble derfor rammet hardt under depresjonen omkring 1930. Dette resulterte i den kjente Menstadkonflikten i 1931. I 1964 ble byen slått sammen med de tidligere kommunene Gjerpen og Solum til storkommunen Skien. I dag har kommunen mer enn 48000 innbyggere, og den er blant landets største i utstrekning med 779 km².